

Šlosar, Dušan

Závěr

In: Šlosar, Dušan. *Česká kompozita diachronně*. Vyd. 1. V Brně: Masarykova univerzita, 1999, pp. 78-79

ISBN 8021020717

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/123029>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Závěr

Slovotvorná motivovanost obecně zprostředkovává nosnou informaci o významu méně frekventovaných slov (Furdík 1993). Motivovanost daná slovotvorným postupem derivace a postupem kompozice se od sebe liší. Např. derivát *vůdce* vyjadřuje svým sufixem, že pojmenovanou substancí je osoba, jejím příznakem je pak vykonávání děje pojmenovaného odvozovacím základem *vod-*, tedy děje „vedení“ (Dokulil 1968). Substantivní kompozitum *psovod* vyjadřuje zadním členem *-vod*, že jde o nespecifikovanou substancí určenou vztahem k ději „vedení“, předním členem pak jinou substancí představující nějaké doplnění tohoto děje: specifikace obou těchto substancí však není zřejmá z jazykové formy a je dána uživatelskou konvencí, založenou na tom, že se pojmenování *psovod* přiřazuje osobě (na rozdíl např. od pojmenování *vodovod*, které se přiřazuje neživé konkrétní substancí). U kompozit adjektivních pak jde ve srovnání s adjektivními deriváty o rozšíření obsažené informace. Jazyky různých typů využívají těchto dvou postupů v různé míře.

V praslovanštině byla základním postupem derivace, doplňujícím pak kompozice. Úlohou kompozice byly zřejmě speciální okruhy terminologické (**muchomorь*, **devětsilь*, **čъmobyль*, **boligolvь*), popisně charakterizační (**golobordь*, **kalivodь*) a onymické (**Vyšegordь*, **Světoplъkь*, **Mьstislavь*). Praslovanské typy kompozit představují nesporně původní, nepřevzaté formace. O tom svědčí originální symptomy formální. K nim patří konekty v podobě zkráceného kmenotvorného vokálu předního členu substantivního, konekt *i* u předního členu verbálního a *o* u předního členu adjektivního. Dále je to změněná morfologická charakteristika zadního členu substantivního, jde-li o kompozitum exogenní (**devětsilь*, **zoltgolovь*, **kalivodь*), později i endogenní (stč. *velryb*). Na sklonku praslovanštiny došlo ke kombinaci obou postupů, kompozice a derivace. To byla velmi závažná událost ve vývoji kompozit: takto utvářené formace kompozičně-derivační výrazně zvyšovaly množství obsažené informace: např. *člověkoubijьca* činitelským sufixem *-ьca* vyjadřoval, že jde o osobu pojmenovanou na základě vykonávání děje vyjádřeného zadním členem, přední člen pak přináší jiné z možných sémantických doplnění děje, zde tedy substancí dějem zasaženou. To byl důležitý příznivý předpoklad pro další rozvoj kompozit.

Stará čeština navázala na tento praslovanský základ s několika změnami: konekt spojující oba členy přestal být vázán na kmen předního členu. Ve funkci konektu se v některých případech uplatňuje i genitivní koncovka předního

členu (což byla dříve výhradní záležitost předních členů numerálních), a to především tehdy, je-li zadním členem dějový základ se sufixem *-nie/-tie*, dále u některých adjektivních kompozit se zadním členem deverbálním. U kompozit s předním členem verbálním bývá jeho forma s konektem *i* vystředána formou imperativní. Tato zakončení předních členů však nemají nikdy funkci syntaktickou, nýbrž pouze konektivní, stejnou jako konekty kmenového původu.

Rozvoj typů kompozit se v historické době odvíjí od praslovanského dědictví. Vývoj spočívá zčásti v disociaci některých typů; tak se např. jako přední člen v substantivních kompozitech se zadním členem deverbálním začaly uplatňovat i základy adjektivní a vznikl tak terminologický typ pojmenování A-K-V (*ostrovid*). Zčásti je rozvoj typů dán rozšiřující se spojitelností komponentů: např. předním členem adjektivních kompozit skladu A-K-S byla původně adjektiva primární (*křivonohý*), od obrození i adjektiva odvozená (*kosmatonohý*) i základy substantivní (*blanokřídly*) a konečně v současnosti se jako zadní člen uplatňují i základy přejaté (*vysokofrekvenční*). Jako dynamické typy obecně se samozřejmě projevují zadní členy deverbální. Tak se např. zkonstituoval a rozvinul typ adjektivních kompozit se zadním členem deverbálním, v němž může přední člen být reprezentován komponentem substantivním (*licoměrný*) i adjektivním (*starožitný*), zadní člen pak postupně opatřen různými sufixy deverbálních adjektiv.

Důležitou vývojovou etapu kompozit představovalo tvoření parasystémové (Šlosar 1987), spočívající v kombinaci sémanticky nekolokabilních komponentů pro tvoření proprií, především antroponym (Pleskalová 1998), např. *Sudivoj, Vladislav*. Další důležitou funkcí, kde lze vlastností kompozit využít, je expresivita. Uplatňuje se zejména v pojmenování osob a jejich vlastností. To se shoduje s Němcovým vymezením role periferních pojmenovacích modelů (Němec 1968).

Cizí vliv, zejména německý, není tak pronikavý, jak soudí Trofymovych 1969 nebo Reiter 1953. Evidentní je v konstituování adjektivních kompozit s předním členem substantivním v genitivní podobě (*láskyplný*), v prudkém kvantitativním vzestupu substantivních kompozit s předním členem adjektivním (*velkoměsto*) a v tvorbě numerálních spřežek pro vyjádření počtů vyšších než 20 (*jedenadvacet...*); ve všech těchto případech s navázáním na systémové predispozice domácí. Ostatní kalky, které se rozvinuly v typy, jsou záležitostmi okrajovými (např. *sněhobílý*). Jak ostatně konstatuje E. Kaiserová, řada typů německých kompozit nemá ve slovanských jazycích, které jsou s němčinou v kontaktu, žádné korespondence (Kaiser 1980).

Tvoření tzv. spřežek, tzn. složených slov vzniklých splynutím jednotek, které se v promluvách často vyskytovaly ve stejném sledu, je okrajovou záležitostí, která se významněji uplatňuje jen u číslovek a adverbii.

Kompozice je v češtině doplňujícím slootovorným postupem, který se uplatňoval a uplatňuje zejména v okruzích terminologických, v oboru proprií a zčásti jako prostředek tvoření expresiv. Vzhledem k rozvoji terminologických soustav různých oborů hraje tu dnes výraznější úlohu než na úsvitu historické doby, kdy se významněji uplatňoval právě v oboru proprií.